

Jan Annusewicz
Archiwum Akt Nowych

Działalność archiwów społecznych na przykładzie Archiwum Akt Nowych

Streszczenie: W artykule omówiono historię Archiwum Akt Nowych zwracając uwagę na jego korzenie sięgające początku XX wieku oraz niezmiennie dążenie do dokumentowania życia społecznego na wszystkich etapach historii współczesnej Polski. Autor szczegółowo opisuje zasoby archiwum oraz projekty, które angażują AAN w rozwijający się ruch archiwistyki społecznej w kraju i za granicą

Słowa kluczowe: archiwa, Archiwum Akt Nowych, AAN, materiały archiwalne, archiwa społeczne

Idea archiwów społecznych w Polsce nie jest zdobyczą ostatnich lat. Już w lutym 1916 r. książę Zdzisław Lubomirski, prezes Komitetu Towarzystwa Popierania Pomocy Społecznej, jako pierwszy w kraju zaproponował założenie archiwum społecznego. Odezwa znajduje się w zasobie Archiwum Akt Nowych (AAN), w zbiorze zespołów szczytkowych. Informuje ona o powołaniu do życia Komisji Archiwalnej mającej utworzyć Archiwum Społeczne. Jego zadaniem miało być, podobnie jak wcześniej w Europie Zachodniej, zgromadzenie wszelkiego rodzaju dokumentów, literatury i wydawnictw związanych z ówczesnym życiem społecznym. Uznano, że mogą okazać się pomocne uczonym w pracach naukowych i społecznych. Mając to na uwadze, książę Lubomirski zaapelował do społeczeństwa o sukcesywne nadsyłanie możliwie jak największej liczby materiałów, dotyczących różnych dziedzin życia, podkreślając iż jedynie poparcie wszystkich społecznych stowarzyszeń umożliwi najpełniejsze zobrazowanie ówczesnego życia społecznego oraz stan organizacji, wiedzy i rozwoju tych instytucji.

AAN jako jedno z trzech archiwów państwowych o charakterze centralnym obok Narodowego Archiwum Cyfrowego i Archiwum Głównego Akt Dawnych, kontynuuje myśl księcia Lubomirskiego. Samo AAN zostało powołane do życia na mocy dekretu marszałka Józefa Piłsudskiego z dnia 7 lutego 1919 r. *O organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*. Początkowo nosiło nazwę Archiwum Wojskowe i podlegało Ministerstwu Wyznań i Oświecenia Religijnego. Podstawowym zadaniem młodej placówki było zabezpieczenie dokumentacji wojskowej z lat 1915–1918, pozostawionej przez niemieckie i austriackie władze okupacyjne. Pierwszym kierownikiem Archiwum Wojskowego został, oddelegowany z Wydziału Archiwów Państwowych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Andrzej Wojtkowski (1891–1975). W 1924 r. kierownictwo placówki objął dr Józef Stojanowski (1884–1964), który w obliczu funkcjonowania w tym samym czasie dwóch Archiwów Wojskowych — cywilnego, podlegającego dr Stojanowskiemu oraz drugiego, zajmującego się gromadzeniem i przechowywaniem archiwaliów wojskowych, — wystąpił do władz o zmianę nazwy swojego urzędu. Cel został osiągnięty 1 lipca 1930 r., kiedy to dr Stojanowski formalnie został powołany na stanowisko dyrektora Archiwum Akt Nowych, które przejęło zasób i pracowników

Archiwum Wojskowego. Spowodowało to zmianę charakteru działalności placówki, której głównym zadaniem stało się gromadzenie i przechowywanie materiałów archiwalnych wytworzonych przez instytucje centralne państwa.

W drugiej połowie lat 90. ubiegłego wieku dyrektor AAN dr Tadeusz Krawczak, zdając sobie sprawę z faktu, iż z biegiem lat nieubłagane odchodzi pokolenie walczące o niepodległość w czasie II wojny światowej, dostrzegł potrzebę zabezpieczenia i zebrania dokumentów gromadzonych przez generację żołnierzy Armii Krajowej. Zdecydował się wprowadzić w czyn ideę archiwum społecznego. W strukturze AAN-u znalazły się dwa nowe działy: Archiwum Czynu Niepodległościowego i Archiwum Polonii. Ich zadaniem było pozyskiwanie i opracowywanie materiałów archiwalnych wytworzonych przez osoby lub organizacje związane z działalnością niepodległościową bądź polonijną. W latach 2004–2006 Archiwum Czynu Niepodległościowego i Archiwum Polonii zostały połączone w Oddział V Archiwów Społecznych. Głównym zadaniem tej jednostki jest pozyskiwanie materiałów archiwalnych obrazujących polski czyn niepodległościowy oraz życie i działalność środowisk polonijnych. Polega to m.in. na gromadzeniu dokumentów Polskiego Państwa Podziemnego przy współpracy z osobami prywatnymi, organizacjami publicznymi i kombatanckimi, jak Światowy Związek Armii Krajowej czy Związek Powstańców Warszawskich¹

¹ Do tej pory oddział pozyskał następujące zbiory dokumentów do zasobu AAN: Archiwum Batalionu „Zośka”, Akta Tomasza Strzembosza, Akta Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej. Zarząd Główny, gdzie znajdują się materiały dotyczące żyjących po wojnie członków AK, archiwalia dotyczące Związku Młodocianych Więźniów Politycznych 1944–1956 „Jaworzniacy”, akta Obwodu Jędrzejów AK, akta Józefa Rella wraz z dokumentami Obwodu Skarżysko–Kamienna AK, akta 9. Kompanii Dywersyjnej „Żniwiarz” AK, akta Jana Gozdawy-Gołębiowskiego, akta Związku Peowiaków, akta Romualda Śreniawy-Szypiewskiego, akta 3. Brygady Wileńskiej „Szczerbca”, akta Związku Żołnierzy Narodowych Sił Zbrojnych, akta Zygmunta Malińskiego, akta Franciszka Wojciechowskiego, akta Kazimierza Leskiego, akta Stowarzyszenia Kombatanatów – Duszpasterstwo Kawalerii i Artylerii Konnej, akta Związku Powstańców Warszawskich, akta Socjalistycznej Organizacji Bojowej, akta Zbrojnego Pogotowia Narodu, akta organizacji „Miecz i Pług”, akta Samodzielnego Batalionu im. Brygadiera Mączyńskiego, akta Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej – Okręg Warszawa-Powiat, akta Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej – Okręg Warszawa Światowy, akta Związku Żołnierzy Armii Krajowej – Koło we Wschodniej Pensylwanii, zbiór prasy konspiracyjnej, dokumenty Podokręgu Zachodniego „Hajduki-Hallerowo” Obszaru Warszawskiego ZWZ-AK, akta Jakuba Dymitrowskiego, akta Romana Lewickiego, akta Władysława Piotrowskiego, akta Henryka Ratyny, akta Mariana Utnika, akta Józefa Krzyczkowskiego, akta Eligiusza Brulińskiego, akta Batalionu AK „Miotła”, dokumenty organizacji Polska Niepodległa, akta Antoniego Sanojcy, akta Jerzego Nowaka, akta Eugeniusza Ajewskiego, akta Edwarda Dietricha, akta Stefana Tkaczuka, akta Czesława Uhmy – zbiór prasy NSZ, akta Jana Mazurkiewicza „Radosława”, akta Lesława Bartelskiego, akta Haliny Martin (przywiezione z Londynu), akta Związku Peowiaków, archiwum Środowiska Kobiet–Żołnierzy AK – Oberlangen, akta Haliny i Bernarda Zakrzewskich, archiwum Komendy Głównej OW-KB AK, akta Bolesława Góreckiego ps. „Sznica”, akta kół AK w Nowym Jorku, Chicago, Pittsburghu, Philadelphii, Nowej Anglii, archiwum Władysława Zachariasiewicza, akta Zarządu Okręgu AK w Ameryce, akta Juliusza B. Deczkowskiego ps. „Ludański”, akta Stanisława Błaszczaka ps. „Róg” (dowódca Zgrupowania „Róg”), akta Romana Bielskiego ps. „Bej”, akta Danuty Miller (wraz z oryginalnymi wierszami Teresy Bogusławskiej), akta Jana Rosmana ps. „Kuna”, akta Piotra Stachewicza, archiwum Batalionów „Iwo-Ostoja”, akta Obwodu AK Włoszczowa, akta Władysława Romana, akta Henryka Kozłowskiego ps. „Kmita”, akta Jerzego Niezgody (archiwa batalionu „Gustaw – Harnaś”), akta Juliusza Kuleszy, akta Jerzego Śląskiego, akta Lucjana Fajera, akta Adama Borysa ps. „Pług” (dowódcy batalionu „Parasol”), archiwum Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, akta Romana Kiżnego ps. „Kalina” z Kedywu KG AK, sprowadzone z Argentyny akta Ryszarda Białousa ps. „Jerzy” (dowódcy batalionu AK „Zośka”), przywiezione z Waszyngtonu akta Zofii i Stefana Korbońskich, akta Anny Wyganowskiej-Erikson (dokumenty plutonu Pancernego Batalionu „Zośka”), akta Aleksandra

Działalność Oddziału V nie skupia się wyłącznie na poszukiwaniu dokumentów kombatanckich. Archiwiści zajmują się również pozyskiwaniem materiałów archiwalnych środowisk opozycji politycznej PRL i partii politycznych. Nawiązano współpracę z NSZZ „Solidarność” Region Mazowsze, który przekazał AAN swoje zbiory archiwalne. Oprócz tego pozyskano akta Jacka Kuronia, archiwum Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” przy Sądzie Najwyższym, archiwum Ewy Tomaszewskiej, akta Aliny Cybuli, dokumenty placówki Archikonfraterni Literackiej działającej przy katedrze św. Jana w Warszawie, archiwum Władysława Siła-Nowickiego, archiwum Grup Oporu „Solidarni”, akta Janusza Zabłockiego, Inicjatywy Obywatelskiej „Zbigniet”, Unii Wolności, ZCHN.

Należy podkreślić, że równocześnie w ramach działań mających na celu pozyskiwanie dokumentów od stowarzyszeń i osób prywatnych, przejmowane są materiały pochodzące z innych instytucji, poszukiwane są także informacje o miejscach, w których mogą jeszcze znajdować się zbiory Polskiego Państwa Podziemnego. Dzięki tym działaniom zostały włączone do zasobu archiwum Zakładu Historii II Wojny Światowej IH PAN następujące zbiory: archiwum Fundacji Polski Podziemnej im. gen. Stefana Grota-Roweckiego (jeden z największych zbiorów oryginalnych dokumentów ZWZ-AK), archiwum dowódcy Grupy Kampinos Józefa Krzyczkowskiego ps. „Szymon”, pochodzące z Archiwum Zakładu dla Głuchoniemych w Laskach, Archiwum Batalionu „Gozdawa” z Archiwum Archidiecezji Warszawskiej oraz zbiory Fundacji Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956 Andrzeja K. Kunerta, w których znajdują się m.in. protokoły Rady Jedności Narodowej i dokumenty Związku Odwetu i Kedywu KG AK.

Równolegle z pozyskiwaniem dokumentów Oddział V zajmuje się wykonywaniem kwerend z zakresu problematyki niepodległościowej i polonijnej. Prowadzi też, we współpracy z innymi oddziałami AAN, działalność popularyzatorską i wydawniczą, współpracuje ze środowiskami i polonijnymi organizacjami kombatanckimi. Zajmuje się również przygotowaniem do publikacji źródeł i monografii o tematyce historycznej opierających się na materiałach z zasobu AAN.

Przyznajemy, że nie udało się zebrać tak ogromnego zasobu materiałów archiwalnych bez ofiarnej pomocy kombatanatów, współpracowników, wolontariuszy, osób prywatnych z kraju i zagranicy, którzy reagowali na nasze apele.

Mówiąc o archiwach społecznych należy przypomnieć akcję „Zostań domowym archiwistą” przeprowadzoną w 2013 r. przez archiwa państwowe i Program I Polskiego Radia oraz apel prof. Władysława Stępniaaka, Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (NDAP), który zwrócił uwagę na znaczenie prywatnej archiwistyki w codziennym życiu²:

Kunickiego ps. „Rayski”, akta Komendanta PLAN II Cezarego Ketling-Szemleja, akta Stanisława Łuckiego (sprowadzone z Paryża), archiwum Wiktora Poliszczuka (sprowadzone z Toronto), akta Józefa Doliny i materiały archiwalne dowództwa Narodowych Sił Zbrojnych odnalezione w skrytce umieszczonej w szafie rektora SGGW.

² Zostań rodzinnym archiwistą... W: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych [on-line]. Warszawa, 2014 [dostęp 05.09.2014]. Dostępny w: <http://www.archiwa.gov.pl/pl/component/content/article/63-aktualnosci/3688-zosta-rodzinnym-archiwist.html>.

W Polsce warto wrócić do tradycji tworzenia archiwów rodzinnych i gromadzić zdjęcia lub inne dokumenty po przodkach, aby przekazać je wnukom i przyszłym pokoleniom. Bo przecież dzieje Polski składają się z milionowych jednostkowych przypadków postępowania osób, z których każda w mniejszym lub większym stopniu miała lub ma wpływ na bieg spraw publicznych. A jeżeli zachowanie tego, co powstało w zbiorach rodzinnych, jest dla nas uciążliwe, to pamiętajmy, że są archiwa, biblioteki lub muzea.

Osoby zainteresowane tym tematem odsyłamy do [strony NDAP](#), gdzie znajdą wiele interesujących materiałów, dowiedzą się, czym są archiwa rodzinne, jak je zabezpieczyć; będą mogli także zapoznać się z wynikami akcji oraz znaleźć najbliższy punkt konsultacyjny wspierający chętnych do tworzenia takich archiwów.

Jednocześnie zwracamy się z apelem do osób, które są w posiadaniu interesujących dokumentów przedstawiających walkę Polski o niepodległość bądź chciałyby złożyć relacje na ten temat, aby skontaktowały się z pracownikami AAN-u: kontakt z Mariuszem Olczakiem pod numerem telefonu (22) 822-90-53, e-mail: mariusz.olczak@aan.gov.pl lub Janem Annusewiczem tel. (22) 58-93-123, e-mail: annusewicz@aan.gov.pl, a także osobiście w gmachu AAN przy ul Hankiewicza 1 w Warszawie.